

Krzysztof Narojczyk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8477-1341>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Instytut Historii

email: krzysztof.narojczyk@uwm.edu.pl

Interaktywny Atlas statystyczno-demograficzny Królestwa Polskiego – projekt badawczy

An Interactive Statistical and Demographic Atlas of the Kingdom of Poland – Research Project

Wraz z rozwojem technologii informatycznych i opartych na nich systemów GIS w wielu krajach świata trwają zaawansowane prace nad wykorzystaniem tych nowych narzędzi do historycznych badań geoprzestrzennych¹. W Polsce działania tego rodzaju prowadzi kilka ośrodków naukowych. Ich zainteresowania terytorialne i chronologiczne nie uwzględniały, jak do tej pory, w szerszym zakresie, terenów Królestwa Polskiego w latach 1815–1914. Mając na uwadze tę sytuację, grupa badaczy z Olsztyna i Krakowa zdecydowała się wystąpić z projektem opracowania Interaktywnego Atlasu statystyczno-demograficznego Królestwa Polskiego, który mógłby ową lukę przynajmniej częściowo wypełnić. Projekt ten został złożony w ramach Konkursu NPRH 2016–2019 – moduł dziedzictwo narodowe i po zaakceptowaniu skierowany w 2019 roku do realizacji (Decyzja Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego 0410/NPRH7/H11/86/2018). Przewidywany termin zakończenia – koniec 2023 roku.

¹ HGISLinks, dostęp 20.09.2020, <https://hgis.usask.ca/resources/links.php>; The Historical GIS Research Network, dostęp 20.09.2020, <http://www.hgis.org.uk/resources.htm>; GeoHumanities, dostęp 20.09.2020, http://geohumanities.org/?page_id=125.

Zasadniczym celem projektu jest naukowe opracowanie i udostępnienie, w postaci badawczej bazy danych oraz bazującego na niej, interaktywnego atlasu elektronicznego, danych statystycznych i demograficznych odnoszących się do Królestwa Polskiego w latach 1815–1914. Źródła poświadczające przeszłość demograficzną i społeczno-ekonomiczną Królestwa Polskiego stanowią ważny element polskiego dziedzictwa narodowego. Dostępne są one w postaci stosunkowo licznych, lecz rozproszonych wydawnictw i publikacji polsko- i rosyjskojęzycznych. Większość występuje wyłącznie w postaci analogowej. Równocześnie prezentowane w nich dane o charakterze statystycznym i demograficznym mają najczęściej zróżnicowaną strukturę wewnętrzną oraz niejednorodną metodologię opracowywania. Wszystko to sprawia, że ich potencjał informacyjny i poznawczy wykorzystywany jest dotychczas przez badaczy w bardzo ograniczonym zakresie. Wśród zachowanych materiałów uwagę zwracają zwłaszcza rosyjskojęzyczne wydawnictwa oficjalne, publikowane periodycznie przez rosyjskie władze gubernialne. Szczególnie cenne wydają się, wydawane przez poszczególnych gubernatorów od 1870 roku, najczęściej corocznie, opisy guberni o charakterze statystycznym – „Obzory gubernij” (*обзоры губерний*). W odniesieniu do ziem Królestwa Polskiego udało się dotychczas zidentyfikować łącznie 395 edycji tego wydawnictwa, w tym 16 rękopiśmiennych. Część z nich znajduje się wyłącznie w zbiorach bibliotek Federacji Rosyjskiej². Oprócz „Obzorów” interesującym źródłem o charakterze masowym są wydawane przez instytucje Ministerstwa Spraw Wewnętrznych doroczne „Księgi pamiątkowe” (*памятные книжки*) poszczególnych guberni. Na ziemiach polskich wydawano je także od 1870 roku. Znanych jest łącznie 310 edycji tego wydawnictwa dla guberni Królestwa Polskiego³. Zarówno księgi pamiątkowe, jak i przeglądy guberni prezentują obszerny zestaw najważniejszych, z punktu widzenia funkcjonowania danego obszaru, informacji: administracyjnych, ekonomicznych, społecznych, demograficznych, edukacyjnych, zdrowotnych itd. Nadaje to tym wydawnictwom wyjątkową wartość i znaczenie jako wielowątkowym źródłom pierwotnym dla badań historycznych, pozwalającym wieloaspektowo odtwarzać codzienne życie poszczególnych guberni. W licznych przypadkach źródła te udostępniają dane tematyczne w rozbiciu na poszczególne powiaty, co stwarza szansę na precyzyjniejsze lokalizowanie badanych zjawisk w czasoprzestrzeni. Wszechstronna analiza tej bazy źródłowej pozwoliła wyodrębnić ponad 3200, występujących w nich w sposób powtarzalny lub incydentalny, informacyjnych kategorii semantycznych. Wydaje

² Aleksej I. Razdorskij, *Obzory gubernij, oblastej i gradonačal'stv Rossijskoj imperii 1870–1916* (Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin, 2011), XVIII–XXXII.

³ Nadežda M. Balackaâ, Aleksej I. Razdorskij, *Pamätnyeknižki gubernij i oblastej Rossijskoj imperii (1833–1917): svodnyj katalog-repertuar* (Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin, 2008), 615–616.

się, że konsolidacja tej listy, a następnie digitalizacja na jej podstawie relevantnych danych, będzie stanowić jeden z podstawowych problemów metodologicznych, przed jakim stoi zespół realizujący projekt. Niestety dla początkowego okresu Królestwa Polskiego brakuje danych umożliwiających konstruowanie dla poszczególnych obszarów kraju kompletnych tematycznych szeregów czasowych. Dostępne są jedynie materiały dla niektórych zagadnień demograficznych i ekonomicznych w pojedynczych przekrojach rocznych. Niemniej stanowią one mogą miarodajny punkt odniesienia dla oceny procesów społeczno-ekonomicznych zachodzących na terenie Królestwa Polskiego. Do źródeł tego typu należy wydane w 1827 roku tabelaryczne zestawienie wszystkich miejscowości Królestwa Polskiego z podaniem ich przynależności administracyjnej oraz, co najistotniejsze, liczby zamieszkujących w nich mieszkańców i liczby domostw⁴. Możliwe będzie zatem zapewne stworzenie mapy topodemograficznej dla 1827 roku. Interesujący potencjał badawczy ma także sporządzony pod auspicjami Sztabu Generalnego Rosji wojskowy przegląd statystyczny imperium rosyjskiego. Tom 15. tego wydawnictwa, opublikowany w 5 częściach w latach 1849–1851, traktuje o terytorium Królestwa Polskiego. Obok informacji o warunkach naturalnych poszczególnych guberni przedstawia także szczegółowe dane o ich potencjale demograficzno-ekonomicznym⁵. Zintegrowanie w ramach jednej platformy badawczej podstawowych danych statystyczno-demograficznych z rządowych wydawnictw gubernialnych oraz pozostałych dostępnych źródeł stworzy szansę na znaczące wzbogacenie naszej wiedzy o przeszłości na poziomie lokalnym. Konwersja tak wyselekcjonowanych danych statystycznych (po uprzedniej wszechstronnej analizie ich wartości naukowej i wystandaryzowaniu) do postaci cyfrowej pozwoli zbudować badawczą bazę danych. Stanowić będzie ona swoiste komputerowe centrum informacyjne oferujące zintegrowany dostęp do rozporoszonych dotychczas statystycznych materiałów źródłowych. Scalenie danych zapewni efekt synergii w badaniach i umożliwi automatyczną eksplorację danych metodami statystycznymi w dłuższych szeregach czasowych oraz przekrojach terytorialnych za pomocą ogólnodostępnych narzędzi elektronicznych. Planowana jest wersja bazy zgodna z językiem oryginału, jak i z tłumaczeniem obcojęzycznych kategorii semantycznych na język polski. Dualizm taki dotyczyć będzie także jednostek miar i wag, które prezentowane będą zarówno w wersji oryginalnej, jak i po przeliczeniu na system metryczny.

⁴ *Tabella miast, wsi, osad, Królestwa Polskiego, z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożona w Biórze Kommissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji*, t. 1–2 (Warszawa, 1827).

⁵ *Voенно-статисти́ческое оboзрение Росси́йской империи: издаваемоe по вы́сочайшему повелению́ при 1-м отделе́нии Де́парта́мента Генера́льного штаба[трудami офи́церов Генера́льного штаба]*, t. 15: *Carstvo Pol'skoe*, cz. 1–5 (Sankt-Peterburg, 1849–1851).

Równoległym celem projektu jest opracowanie interaktywnego, elektronicznego atlasu Królestwa Polskiego. Z uwagi na charakter informacji źródłowych gromadzonych w bazie danych (w znacznej części są to dane zbiorcze dla określonych obszarów), dominującą formą ich wizualizacji geoprzestrzennej będą kartogramy. Umożliwiają one prezentację średniej wartości obserwowanego zjawiska w określonych jednostkach przestrzennych. Wymagać to będzie, w wielu wypadkach, agregacji danych dla uzyskania nowych macierzy danych o charakterze względnym, np. gęstość zaludnienia czy obsada zwierząt gospodarskich na jednostkę ziemi. Jako pola podstawowe kartogramów wykorzystane zostaną jednostki podziału administracyjnego Królestwa do szczebla powiatu w dół. Konieczne będzie opracowanie cyfrowych map Królestwa Polskiego uwzględniających granice owych podstawowych jednostek administracyjnych i ich zmienność w czasie. Tak opracowane mapy będą mogły być wykorzystywane w przyszłości w kolejnych projektach badawczych. Obok kartogramów, kartodiagramów i map topograficznych planowane jest także szerokie wykorzystanie innych form wizualizacji danych, ułatwiających m.in. kwantyfikację skali zjawisk oraz ich hierarchizację lub strukturyzację – diagramy typu treemaps, packed bubbles, kołowe i inne. Oprócz wizualizacji danych interfejs prezentować będzie na bieżąco podstawowe dane statystyczne: podsumowania, średnie, udział procentowy w stosunku do całości terytorium Królestwa itd. W założeniu atlas ma umożliwić prezentowanie chronologicznych szeregów tematycznych tak, aby widoczna była dystrybucja i intensywność badanego zjawiska czy procesu w czasie i przestrzeni. Oznacza to, że możliwe będzie śledzenie zmian w strukturze i dynamice owych procesów. Cechą innowacyjną planowanego atlasu ma być jego interaktywność. Użytkownik będzie miał możliwość wskazania dowolnego zakresu chronologicznego i terytorialnego, zaś program stosownie do tego wskazania zwizualizuje wybrane dane oraz przeliczy wszelkie prezentowane miary statystyczne. Równocześnie możliwość drukowania na żądanie dowolnych, wygenerowanych interaktywnie przez system kartogramów, map, diagramów, zestawień tabelarycznych stworzy każdemu badaczowi możliwość zbudowania własnego, ściśle sprofilowanego problemowo, chronologicznie lub terytorialnie analogowego zestawu danych do analiz wizualnych.

Powiązanie danych kwantytatywnych pobieranych z bazy z informacją geoprzestrzenną oraz ich wizualizacja na kartogramach, mapach i diagramach stworzy nowoczesną przestrzeń eksploracyjną umożliwiającą badanie struktury i dynamiki zjawisk zarówno w czasie, jak i przestrzeni. Końcowym efektem realizacji projektu będzie komputerowa platforma badawcza łącząca w sobie elementy wydawnictwa źródłowego z zaawansowanymi narzędziami analityczno-badawczymi (badawcza baza danych) oraz przyjaznego, intuicyjnego interfejsu

graficznego umożliwiającego wizualizację i analizy danych geoprzestrzennych (interaktywny Atlas statystyczno-demograficzny Królestwa Polskiego). Platforma będzie miała strukturę modułową, co w przyszłości umożliwi włączenie do niej kolejnych zespołów danych, np. z pozostałych ziem polskich. Zostanie ona udostępniona wszystkim zainteresowanym zarówno zdalnie (on-line), jak i lokalnie (wydawnictwo DVD lub pendrive). W ten sposób szerokie grono odbiorców uzyska zweryfikowany pod względem naukowym i opracowany cyfrowo korpus źródeł do dziejów społeczno-gospodarczych Królestwa Polskiego oraz podstawowe narzędzia do ich analizy wizualnej, w tym zwłaszcza geoprzestrzennej. Tego rodzaju platforma badawcza umożliwi zarówno prowadzenie badań tradycyjnych, jak i eksplorowanie zupełnie nowych, interesujących problemów badawczych. Możliwość wyodrębniania informacji w dowolnych przekrojach terytorialnych – do szczebla powiatu – sprawi, że z nowej platformy badawczej będą mogli korzystać zarówno zawodowi historycy prowadzący badania w skali makro, jak regionaliści i miłośnicy historii lokalnej zainteresowani dziejami swych lokalnych ojczyzn.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Balackaâ, Nadežda Mihajlovna, Aleksej Igorevič Razdorskij, *Pamâtnyeknižki gubernij i oblastej Rossijskoj imperii (1833–1917): svodnyj katalog-repertuar*. Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin, 2008. [Балацкая, Надежда Михайловна, Алексей Игоревич Раздорский. *Памятные книжки губерний и областей Российской империи (1833–1917): сводный каталог-репертуар*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2008].
- Razdorskij, Aleksej Igorevič. *Obzory gubernij, oblastej i gradonačal'stv Rossijskoj imperii 1870–1916*. Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin, 2011 [Раздорский, Алексей Игоревич. *Обзоры губерний, областей и градоначальств Российской империи. 1870–1916: Сводный каталог*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2011].
- Tabella miast, wsi, osad, Królestwa Polskiego, z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożona w Biórze Kommissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policyi*. T. 1: A–Ł. T. 2: M–Z. Warszawa, 1827.
- Voенно-statističeskoe obozrenie Rossijskojimperii: izdavaemoe po vysočajšemu poveleniŭ pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo štaba [trudami oficerov General'nogo štaba]*. T. 15: Carstvo Pol'skoe. Cz. 1–5. Sankt-Peterburg, 1849–1851 [Военно-статистическое обозрение Российской империи: издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба [трудами офицеров Генерального штаба]]. T. 15: Царство Польское: Ч. 1–5. Санкт-Петербург, 1849–1851].

Źródła internetowe

GeoHumanities. Dostęp 20.09.2020. http://geohumanities.org/?page_id=125.

HGISLinks. Dostęp 20.09.2020. <https://hgis.usask.ca/resources/links.php>.

The Historical GIS Research Network. Dostęp 20.09.2020. <http://www.hgis.org.uk/resources.htm>.

Interaktywny Atlas statystyczno-demograficzny Królestwa Polskiego – projekt badawczy

Streszczenie

W komunikacie przedstawiono podstawowe założenia projektu badawczego mającego na celu zdigitalizowanie podstawowego dla badań nad historią Królestwa Polskiego korpusu źródeł statystyczno-demograficznych oraz opracowanie opartego na nich interaktywnego atlasu statystyczno-demograficznego Królestwa Polskiego. Podstawę źródłową stanowią głównie oficjalne publikacje władz rosyjskich wydawane corocznie w poszczególnych guberniach, uzupełnione o dostępne źródła nieinstytucjonalne. Końcowym efektem realizacji projektu będzie komputerowa platforma badawcza łącząca w sobie elementy wydawnictwa źródłowego z zaawansowanymi narzędziami analityczno-badawczymi (badawcza baza danych) oraz przyjaznego, intuicyjnego interfejsu graficznego umożliwiającego wizualizację dystrybucji i skali procesów społeczno-ekonomicznych w czasie i przestrzeni (interaktywny atlas).

An Interactive Statistical and Demographic Atlas of the Kingdom of Poland – Research Project

Summary

This report presents the basic assumptions of a research project aimed at digitising the corpus of statistical and demographic sources essential for research on the history of the Kingdom of Poland, and using these materials to create an interactive atlas of the Kingdom of Poland. Primary sources will include official publications of the Russian authorities published annually in individual governorates, supplemented by the non-institutional sources available. The final outcome of the project will be a digital research platform combining elements of a source publication with advanced analytical and research tools (research database) and a user-friendly, intuitive graphical interface enabling visualization of the distribution and the scale of socio-economic processes in time and space (an interactive atlas).